

«ЛИСТИ З ХУТОРА» П. КУЛІША: ОСОБЛИВОСТІ ЦИКЛІЗАЦІЇ

“LETTERS FROM A FARM” BY P. KULISH: FEATURES OF CYCLISATION

Коробкова Н.К.,

orcid.org/0000-0003-0777-3068

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Нечиталюк І.В.,

orcid.org/0000-0001-8826-2766

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Шевченко Т.М.,

orcid.org/0000-0002-8118-9663

доктор філологічних наук, професор,

*завідувач кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Статтю присвячено аналізу циклу П. Куліша «Листи з хутора» як завершеного цілого. Безпосереднім предметом дослідження постали аспекти цілісності та зв'язаності творів, об'єднаних автором у єдність, з художнього погляду. У дослідженні доводиться, що твори, різні за обсягом та генологічними ознаками, однак тотожні за комунікативними інтенціями і стилістикою, загалом позначені наочними антиурбаністичними мотивами, сповіданням ідей хуторизму, під якими автор розумів самобутній шлях українців, так би мовити, у чистому вигляді, тобто без стороннього впливу західницької, слов'янофільської, російської чи будь-якої іншої ідеології. З'ясовано, що цикл містить 5 творів, відмінних за жанровою природою: есеї, біографічна стаття, проблемний нарис, притча тощо. Попри це, автор вважає всіх їх листами – творами з суб'єктивною настановою і рефлексивними інтенціями. Інтимно-довірлива манера оповіді, постійна апеляція до читача, націленість на відповідну атракцію в реципієнта, простота мовлення, багата тропейка, властиві епістолярним творам, сполучають усі твори об'єднання в сукупність попри наочну їх жанрову нетотожність. Також у статті звернено увагу, що твори поєднано під спільною назвою «Листи з хутора» за нарративними і топологічними прикметами. Спільність мотивів про хуторську філософію, про антиномію села й міста – також важливий принцип групування текстів у систему, заґрунтовану на постійному варіюванні, розвитку, доповненні мотивів. В уявленні автора місто – це чинник духовного занепаду людини, а ширше – людської культури та цивілізації, натомість село – осередок його постійного вдосконалення й розвитку. Коло основних мотивів циклу ґрунтується на філософській проблематиці, що по-своєму реалізується через зображення емоційно-чуттєвих станів оповідача-мислителя, не байдужого до долі українства. Образ міста формується винятково крізь негативну оптику, відтак антиномічність топологічної світобудови, представлені у текстах, наочно дається взнаки. Ці мотиви розвиваються в усіх творах художнього об'єднання, умовно являючи собою розвиток ідей за принципом теза-анти-тета-синтеза. У статті також обґрунтовано роль оповідача, котрий постає єднальною субстанцією циклу.

Ключові слова: цикл, жанр, лист, есей, нарис, оповідач, хутір, місто, топос, наратив.

The article is devoted to the analysis of P. Kulish's cycle «Letters from a Farm» in its complete form. The immediate subject of the study is the aspects of integrity and coherence of the works united by the author from the artistic point of view. The study proves that the works, which differ in scope and genological features, but are identical in terms of communicative intentions and stylistics, are generally marked by clear anti-urban motifs, professing the ideas of hamletism, by which the author understood the original way of Ukrainians, so to speak, in its purest form, that is, without the extraneous influence of Western, Slavophile, Russian or any other ideology. It is determined that the cycle contains 5 works of different genre: essays, a biographical article, a problem essay, a parable, etc. Nevertheless, the author considers all of them to be letters – works with a subjective attitude and reflective intentions. The intimate and confidential manner of narration, constant appeal to the reader, focus on the recipient's response, simplicity of language, and rich tropes inherent in epistolary works unite all the works in the collection despite their apparent genre identity. The article also draws attention to the fact that the works are grouped under the common title Letters from a Farm on the basis of narrative and topological features. The commonality of motifs about the philosophy of the hamlet, about the antinomy of the village and the city is also an important principle of grouping texts into a system based on their constant variation, development, and addition. In the author's view, the city is a factor in the spiritual decline of man, and more broadly, of human culture and civilisation, while the village is the centre of its constant improvement and development. The range of the cycle's main motifs is based on philosophical issues, which are realised in their own way through the depiction of the emotional and sensual states of the narrator, a thinker who is not indifferent to the fate of Ukrainians. The image of the city is formed exclusively through negative optics, so the antinomianism of the topological universe presented in the texts is clearly evident. These motifs are developed in all the works of the artistic association, conditionally representing the development of ideas on the principle

of thesis-antithesis-synthesis. The article also substantiates the role of the narrator, who becomes the unifying substance of the cycle.

Key words: cycle, genre, letter, essay, narrator, village, city, topos, narrative.

Постановка проблеми. Багатогранна творчість Пантелеймона Куліша, позначена постійними пошуками, злетами та підйомами, привертала увагу дослідників здавна. Як за життя митця, так і трохи згодом у працях Б. Грінченка, О. Грушевського, Л. Дорошенка, О. Маковея, В. Міяковського, І. Франка поетична, прозова, літературно-критична, публіцистична праця «перворядної зірки в українському письменстві» (І. Франко) ставала об'єктом літературознавчого, історіософського, філософського осмислення. Складний шлях духовних пошуків П. Куліша змушував дослідників усе глибше й глибше занурюватися в його спадщину з намаганням віднайти там відповіді на питання про причини полярності мислення видатного українця, про підґрунтя його амбівалентних ідей, про засади того, чому І. Франко назвав його «великим, хоч і недужим духом». Найважливіший напрям таких пошуків – аналіз поетологічних властивостей творчості «несамовитого Панька», котрі багато в чому відкривають і засади самого художнього мислення митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до творчості П. Куліша не зникає і в наші дні. Окрім ґрунтовних праць Є. Нахліка [8], який вивчав його біографію, українсько-російську двомовність та античну спадщину у творчості, розглядав проблему «Україна – Захід» в інтерпретаційній площині, указував на активну участь митця у вивченні історії, варто згадати й праці О. Вертія, Ю. Гайдіної, А. Гуляк, Т. Дзюби, В. Красюк, В. Лазарева, Л. Мацько, Н. Мех, В. Пуліної, В. Садівничого, Ю. Сироти, О. Федорчук, С. Щербини тощо. Наочна ознака останніх досліджень, присвячених творчості «одного з корифеїв нашої літератури» – їх інтердисциплінарний характер. У цьому сенсі виділяються дослідження останніх десятиліть Є. Маковея «Слов'янознавчі погляди Пантелеймона Куліша» [7], О. Тютюнник «Особа і суспільство у філософії Пантелеймона Куліша» [9], В. Володимирової «Пантелеймон Куліш – дослідник української літератури» [2], В. Лазаревої «Соціотворчий потенціал філософських поглядів Пантелеймона Куліша» [6], О. Кравченко «Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819–1897)» [4] та багатьох інших. Активізували науковий інтерес до творчості П. Куліша й різного роду заходи, приурочені 200-річчю з дня народження письменника. Прикметно, що в усіх цих

дослідженнях у той чи інший спосіб згадаються славнозвісні «Листи з хутора» П. Куліша – цикл філософсько-публіцистичних творів, які стали своєрідною квінтесенцією перманентних пошуків митця власної ідентичності, як і ідентичності українського народу, проблемами якого все життя опікувався митець у той чи інший спосіб: у художній творчості, в історичних студіях, філософських розвідках.

Постановка завдання. Попри той факт, що цикл «Листи з хутора» неодноразово ставав об'єктом дослідження з того чи того погляду, окремі питання його змісто-формальної єдності та поетики все ще залишаються мало дослідженими. Передусім це стосується поетологічних аспектів циклу як завершеного художнього об'єднання, зокрема, аспектів зближення компонентів художнього утворення, їх спорідненості. Серед них – питання цілісності та зв'язаності творів, об'єднаних автором у єдність. У більшості джерел лише констатується циклова природа названого твору, однак аналіз сутності цього феномену залишається побіжним і несистемним.

Отже, **предметом статті** є вивчення «Листів з хутора» П. Куліша як цілого, окреслення засад об'єднання багато в чому відмінних за жанровою ознакою творів у єдність. **Мета статті** – окреслення засад об'єднання творів у сукупність, зважаючи на жанрові характеристики текстів та їх мотиви, характер оповідної субстанції, просторові образи тощо.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, «Листи з хутора» стали віддзеркаленням так званої «хутірської філософії» П. Куліша, яку він сповідував у другій половині свого життя. Твори, різні за обсягом і генологічними ознаками, однак тотожні за комунікативними інтенціями і стилістикою, загалом позначені наочними антиурбаністичними мотивами, сповіданням ідей хуторизму, під якими автор розумів самотній шлях українців, так би мовити, у чистому вигляді, тобто без стороннього впливу західницької, слов'янофільської, російської чи будь-якої іншої ідеології. Ці ж ідеї корелюються автором у бік негативної оцінки цивілізаційних викликів, спрямовуються на акцентуацію моральних і питомих національних чинників. Митець відверто застерігає українців-селян від наслідків урбанізації і закликає їх бути ближчими до природи. «Листи з хутора» стали втіленням хуторської філософії митця в образно-метафоричній формі, тож через

те більше відомі громадськості, ніж скажімо, його публіцистично-філософська праця «Хутірська філософія і віддалена од світу поезія». В обох творах відстоюється ідея «особи як шукача правди... Хутір постає у його [Куліша. – Н. К., І. Н., Т. Ш.] філософії і як реальність, і як своєрідний символ та метафора суспільності. Як і світ людини, світ хутора постає в антитетичності внутрішнього і зовнішнього. Головним є світ внутрішній – це душа хутора, котра постає як ірраціональне, глибинно-ментальне, стержень життя, його зміст та сила. Світ хутора у П. Куліша постає у вигляді світу символів (як і світ Біблії)» [9, с. 152].

Разом із тим, ці ідеї в «Листах з хутора» авторів вдалося відстояти у вкрай відмінних за жанровою природою творах, котрі якраз і з'єднані спільними мотивами, названими вище. Перший і другий твори «Про городи й села» є есеїстичними текстами: тут автор міркує про низку морально-етичних переваг людини «природного складу» у порівнянні з людиною «цивілізованою». Природа такого зіставлення заґрунтована на історичних паралелях: автор акцентує увагу на хліборобській сутності українців, їх близькості до природи. Третій твір «Чого стоїть Шевченко, яко поет народний» є нарисом, природа якого поліморфна: твір поєднує ознаки портретного нарису і проблемної статті. Четвертий твір «Про злодія у селі Гаківниця» є оповіданням-притчею. Останній п'ятий твір об'єднання «Хто такий "Хуторянин"» є також есеєм з виразним особистісним началом. Попри жанрову розбіжність названих творів їх єднає авторське жанрове визначення – «лист», котрий, як відомо, може водночас містити ознаки біографічного нарису, і есею, і статті, і притчі тощо. Інтимно-довірлива манера оповіді, постійна апеляція до читача, простота мовлення, багата тропейка, властиві епістолярним творам, єднає всі твори циклу. Про таку властивість листа наголосила, зокрема, Л. Вашків: «Будучи фрагментом приватного життя, лист увібрав літературну критику, що становила фрагмент літературного процесу. Контекст приватного листа, з одного боку, сприяв розкриттю вислову літературно-критичної оцінки, а, з другого боку, мобілізував критичну толерантність адресантів» [1, с. 20]. Властива епістолярній формі авторефлексія по-особливному розкриває сутність автора оповіді, який, міркуючи, корегує власну поведінку, керує власними почуттями, емоціями, аналізує власний стан, демонструє самопізнання тощо. Такі вербалізовані дії інтимізують оповідь, викликають довіру в потенційного адресата, створюють платформу для прийняття та осмис-

лення написаного, викликають бажання вступити з автором у діалог, розвинути його думки. Відтак обрана форма листа є наперед продуманим прийомом впливу на читача з інтенцією на налагодження художньої та філософської комунікації.

Єднальною субстанцією циклізації «Листів» виступає і образ автора, який корелюється з образом селянина-хуторянина. Спершу, у першому та другому листах, це такий собі звичайний хуторянин-мислитель, здатний до узагальнень і умовиводів. Це людина з досвідом, у чомусь прагматична, приземлена, однак здатна до узагальнень. Вона – носій традиційної української ментальності, особистість, що переймається проблемами загального добра, хоч і говорить від власного імені. Саме тому в більшості випадків оповідь ведеться від першої особи. Однак часто авторське «я» перетворюється на всезагальне «ми»: «Ми ж, люде прості, як навчились на варязькій чи на литовській або польській панщині за плугом добре ходити і недолюдків годувати, то й досі себе самих і білоруких городян хлібом годуємо»; «Ото ж, нічого нам, панове городяне, сим дорікати, що ми, мужикуючи по хуторах і селах, не так-то квапимось до всякої нової всемирної науки, остаючись у панів і в жидів позаду» [7, с. 245]. Оповідач іменує себе Павлом Белебеном, котрий виконує роль людини бувалої, що на власному досвіді пересвідчилася в хибності міського життя.

Третій лист циклу є центральним. Він вирізняється з-поміж інших тим, що автор тут звертається до образу Тараса Шевченка. У цьому творі фактично вперше в історії української літератури надано оцінку творчості Кобзаря системно і з погляду почесного місця в літературному процесі і в культурному просторі. У цій частині циклу дещо губиться образ хуторянина, оспіваний раніше. Його замінює автор як критик, поет, видавець, публіцист і просто людина, яка мала честь бути знайомою з великим Кобзарем.

А от у четвертому та п'ятому листах образ хуторянина знову виходить на авансцену оповіді, щоправда, не в суб'єктивному ключі. Розповідь про злодія у селищі Гаківниці описана від третьої особи, особистісні мотиви тут дещо приглушені. У п'ятому листі «Хто такий хуторянин» образ хуторянина-мислителя розкривається найглибше, адже саме в цій частині системно обґрунтовується власне сама хутірська філософія, яку, приміром, С. Корновенко обґрунтував у такий спосіб: «Хутірська філософія П. Куліша селяноцентрична, аграристська за своїм змістом. У ній обґрунтовано окремішність та унікальність аграрного типу українського суспільства – хутора.

Цей глибокий, унікальний мікрокосмос незрозумілий насамперед для урбаністичного мікрокосмосу. Міщани глузують із нього, зневажають його. Насправді село – світ природного практичного розуму в поєднанні з високою моральністю. Село й селянство – оберіг української ідентичності» [3, с. 75].

Отже, образ «звичайного хуторянина» поєднує всі листи між собою. Він у різний спосіб фігурує в усіх частинах смислу з різним ступенем інтенсивності й впливовості. Найхарактерніші його ознаки – близькість до народу, мудрість, кмітливість, розсудливість, схильність до аналізу навколишньої дійсності і міркувань (філософствувань).

Ідеї хуторської філософії розглядаються в «Листах» за законами класичного системного викладу: теза (твердження) – антитеза (заперечення цього твердження) – синтеза (заперечення заперечення). Перший лист є своєрідним вступом до теми. У ньому автор звертається до міських жителів, аби донести до них свою «філософію». Він говорить: «Усі письменні люди, oprіч двох або трьох, котрих голос до нас не доходить, радять нам своє хуторянське життя на міщанське міняти, бо от, кажуть, ви в простих свитах та сорочках ходите, а той битий і вим'ятий люд по городах – одягнений, наче панство, і горниці в його на помості, і вікна в його великі, і ласо він їсть, і солодко він п'є, і забавки в його благородні, і до книжок він береться охоче, і незабаром зрівняється освітою з панами і з жидами; а ви зостанетесь у всіх позаду...» [5, с. 242].

І далі продовжує: «А наш брат, хуторянин, попавшись у ту кам'яну Москву або в той безодний бурх, дивиться, ей же богу, з великим жалем на той одягний та ласий люд, дивиться та й думає собі: «Боже мій! Як тут оці пани у сій тісноті бідують! Золотом сяє, у кареті їде, а яким воздухом дише!.. Так оце вони, ті розкоші?.. Або, може, оця гуркотня, оцей гомін, галас, гук, свист, – чи не се та поваба, котрою нас манять із тихих хуторів співучих до тої мізерної цивілізації?!.. Або, може, оця дорожнята, що чоловік не прохарчиться і гнилятиною на ті гроші, що гіркою працею загорює, – може, се вона, та краща доля од нашої убогої та не голодної долі?» [5, с. 243].

Другий лист, по суті, формулювання тези: тут позиція того, що варто обережно ставитися до цивілізаційних викликів, спричинених урбанізаційними процесами. Оповідач створює образ міста як ледь не ворожої субстанції, позбавленої практичного досвіду, далекої від біблійних цінностей, зіпсованої сучасністю і штучністю, що, відтак, руйнує національну ідентичність українця.

Третій лист хоч і присвячений Тарасу Григоровичу Шевченку, однак не позбавлений ідей вторинності міста і первинності села. Зрештою, селянське походження Кобзаря стає ще одним аргументом для оповідача в ідеях захисту селянських першооснов буття української людини. У п'ятому листі, який є синтезою, Пантелеймон Куліш нарешті говорить про те, хто ж такий хуторянин. І цим листом він поєднує всі попередні листи, наче ланки одного ланцюга, в єдину сутність. Відтак кожен лист поєднаний як із попереднім, так і з наступним, характер розміщення листів саме в такій послідовності стає очевидним.

Вагомим чинником циклізації «Листів» виступає і простір. Центральний топос усіх творів – простір, адже про що б не писав автор, усе одно він так чи інакше торкається топосу села і топосу міста. Для П. Куліша село є не тільки уособленням периферії, відцентрування, віддаленості від цивілізації. Це передусім центр духовного вдосконалення, відтак не стільки географічний, скільки морально-чуттєвий простір. Натомість місто постає осердям соціального паплюження моральності, чуттєвості, духовності, центром дегуманізації й розбещення. Ось як ці ідеї інтерпретує С. Корновенко: «Хутір для П. Куліша – осердя української ідентичності та духовності, уособлення пам'яті про українську минувшину. Природні люди – селяни, як і аграрний тип українського суспільства, – унікальне явище, що живе за власними законами, упорядкований та самодостатній мікрокосмос. Хутір – щось унікальне, глибоке, непізнане. Його суб'єктам властива здатність ірраціонально-цілісного світосприйняття світу в поєднанні з практичним розумом. Хутірське світосприйняття... відображає ці параметри. Воно ґрунтується на біблійних цінностях і парадигмах. Уважаємо, що секрет хутора, хуторян, української ідентичності – у тісному зв'язку із землею» [3, с. 71–72].

У перших трьох листах наявна чітка територіальна й духовна опозиція: хутір / місто. Автор постійно переміщується з міста до хутора і з хутора знову до міста. У четвертому листі події розгортаються в селі Гаківниці. І п'ятий лист знову повертає читача до хутора. Однак на цей раз хутір чітко окреслений, він географічно означений як хутір Белебень (героя листів також звать Павло Белебень). Отже, можна сказати, тексти об'єднані і за просторовим принципом. Хутір постає мірилом авторських цінностей, своєрідною точкою відліку авторських міркувань. Це ж і є точкою перетину життєвих ліній автора і героїв його листів.

Отже, «Листи з хутора» П. Куліша являють собою замкнене ціле, адже об'єднують твори за жанровими, наративними і топологічними прикметами. При цьому про еkleктичність єднання не йдеться, адже всі твори з'єднано за спорідненими мотивами. Спільність мотивів про хуторську філософію – важливий принцип групування текстів у систему, заґрунтовану на їх постійному варіюванні, розвитку, доповненні. В уявленні автора місто – це чинник духовного занепаду

людини, а ширше – людської культури та цивілізації, натомість село – осередок його постійного вдосконалення й розвитку. Коло основних мотивів циклу ґрунтується на філософській проблематиці, що по-своєму реалізується через зображення емоційно-чуттєвих станів оповідача-мислителя, не байдужого до долі українства. Образ міста формується шляхом винятково крізь негативну оптику, відтак антиномічність топологічної світобудови, представлені у текстах, наочно дається взнаки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі: монографія. Тернопіль : Поліграфіст, 1998. 135 с.
2. Владимірова В. Пантелеймон Куліш – дослідник української літератури: дис... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2002. 186 с.
3. Корновенко С. Хутірська філософія П. Куліша: біля джерел українського аграризму. Український історичний журнал. 2020. № 5. С. 64–76.
4. Кравченко О. Педагогічна та науково-просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша (1819–1897): дис. ... канд. філос. наук: 13.00.01. Умань, 2009. 223 с.
5. Куліш П. О. Твори: В 2 т. Київ : Дніпро, 1989. Т. 2: Чорна рада: Хроніка 1663 року; Оповідання; Драматичні твори; Статті та рецензії / Підгот. тексти, упоряд. і склав приміт. М. Л. Гончарук. 586 с.
6. Лазарева Є. Соціотворчий потенціал філософських поглядів Пантелеймона Куліша: дис. ...канд. філос. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Київ, 2015. 205 с.
7. Маковей Є. Слов'язознавчі погляди Пантелеймона Куліша: дис. ...канд. філос. наук: 07.00.01. Київ, 2016. 222 с.
8. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: Наукова монографія: У 2 т. Т. 2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. Київ : Український письменник, 2007. 462 с.
9. Тютюнник О. Особа і суспільство у філософії Пантелеймона Куліша: дис. ...канд. філос. наук: 09.00.05. Київ, 2009. 170 с.

УДК 821.161.2–311.1.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.2.36>

МОТИВ САМОТНОСТІ ДИТИНИ В РАННІЙ НОВЕЛІСТИЦІ АНДРІЯ ДУРУНДИ

THE MOTIVE OF CHILD LONELINESS IN THE EARLY SHORT STORIES BY ANDRIY DURUNDA

Нечипоренко С.В.,

orcid.org/0009-0002-5894-412X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

У статті розглядається книга ранньої новелістики сучасного закарпатського письменника Андрія Дурунди в аспекті оригінальної інтерпретації автором мотиву самотності. На прикладах дитячих доль проаналізовано специфіку художнього вираження стану самотності героя в новелах автобіографічної повісті А. Дурунди «Сльозинка на зеленім листку» (1994), яка стала початком трилогії про життя Митра Граняка. Виходячи з позицій відомих психологів та філософів, досліджено форми психологічних виявів станів дитини (страх, відчай, плач, думки про уявну смерть, бажання відокремитися від соціуму), що зумовлені негараздами в родинному житті, у міжособистісних стосунках з однолітками-скотарями й дорослими (хвороба батька, непорозуміння героя з матір'ю, байдужість і жорстокість хазяїв маленького наймита).